

Hélène Michon:
A bölcs alakja a Gondolatokban

A bölcsesség Pascalnál több jelentéssel bír, mivel úgy tűnik, hogy egyszerre mind a három rendben megjelenik: a *Gondolatokban* szó esik a „képzeleti bölcscekről” (78/82), ami ettől fogva az első rendre utal; a tudósok barátairól, akiket „[mivel] azt mondták, hogy csak egy Isten van, üldöztek” (690/556), és akik a második rendhez tartoznak, és végül azokról a bölcscekről, akik „az igazságosságot kutatják”, és akiket a harmadik rendhez kell sorolnunk. Ezen túl, a bölcsenek eme bölcsességével szemben magasodik, parancsoló módon, magának Istennek a bölcsessége.

Így tehát ott, ahol eddig többnyire kétpólusú ellentétet láttunk, például az „A.P.R.” című töredékben (182/430) a filozófusok beszéde és az isteni propopeia között, kétségkívül további megkülönböztetésekre van szükség, és ahhoz, hogy külön helyet biztosíthassunk a bölcsességnek, vagy legalábbis a bölcsnek, figyelembe kell venni a három rend struktúráját. Valójában a 761/460. töredék elismeri a bölcs legitimitását is: „mert nem ismerhetjük el valakiről, hogy bölccsé vált, de mégis helytelen, hogy büszke rá; ez így igazságos” (761/460). Egyrészt igaz tehát, hogy az ember „bölccsé” vált, miközben ugyanezen töredék ezen túl elismeri annak a dicsőségnek a legitimitását, amelyet szegyenérzet nélkül tulajdonít magának az, aki ily módon bölccsé vált. Milyen kapcsolatban áll a harmadik rendnek ez a bölcsessége a többi bölcsességgel? Ezt a pontot szeretnénk itt megvizsgálni.

A bölcsesség a *Beszélgetés de Saci úrral* című írásban

A „bölcsesség” fogalma négy helyen fordul elő a *Beszélgetésben*: kétszer van szó az isteni bölcsességről, amelyet másképp „igazi bölcsességnek” vagy „mennyei bölcsességnek” nevez a szerző, egyszer szerepel a páli bölcsesség, de egy másik helyen szó esik még Epiktétosz bölcsességéről is, ami arra szólítja fel az embert, hogy „úgy tekintsen Istenre, mint legfőbb céljára; hogy meggyőződjék róla, ő

[Isten] igazsággal kormányoz mindent; hogy jó szívvel vesse alá magát neki, és mindenben önkéntesen kövesse”.¹ Ez figyelemre méltó, hiszen nem ez a helyzet a *Gondolatokban*, ahol főnévi formában a *bölcsesség* sohasem jelent mást, mint Isten bölcsességét, még akkor sem, ha számos bölcs figurája szerepel a töredékek egészében.

Jean Mesnard a következő megjegyzést teszi a *Beszélgetéshez* írt bevezetőjében: „A *Beszélgetésben* Pascal eredetiségről és merészségről tett tanúbizonyságot, amikor teljes joggal elismerte a profán kultúrának a keresztények művelődésében betöltött szerepét”.² A szöveg első részében Pascal bemutatja de Saci úrnak azt a két szerzőt, akik számára a legismertebbek voltak, vagyis Epiktétoszt, alapvetően a *Kézikönyvecske* szerzőjét, és Montaigne-t. Saci nem fukarkodik bókjával a két beszámolót illetően, majd pedig augustinusi elővigyázatosságra int ezekkel a képzeletbeli táplálékokkal szemben. Pascal ekkor másodszer is hozzálát e profán olvasmányok értékelésének, és ez a vizsgálat már visszafogottabbnak bizonyul. Az ismertetett tanítások nyilvánvaló korlátai mellett Pascal így foglalja össze alapvető fenntartásait: „a világ bölcsei ugyanabba az alanyba helyezik az ellentéteket – az egyik nagyságot tulajdonítva a természetnek, a másik pedig gyengeséget, amelyek nem állhatnak fenn egyszerre. Azonban a hit megtanít bennünket arra, hogy ezeket különböző alanyokba helyezzük”.³

Ugyanakkor bevallja egyrészt *örömet*, másrészt *mérhetetlen tetszését* ezeknek az olvasmányoknak a pedagógiai hasznossága fölött; hiszen Epiktétosz valójában nagyon jól ismerte az ember kötelességeit: „Azt is megmutatja ezerféle módon, hogy mik az ember teendői (...) Fáradhatatlanul ismétli, hogy az ember minden tudása és vágya egyedül arra kell szolgáljon, hogy felismerje és kövesse Isten akaratát”.⁴ Pascal mindebből az ilyen olvasmányok hatékonyságára következtet: „Epiktétosznál annak utolérhetetlen művészetével találkozunk, miként kell megzavarni nyugalomukban azokat, akik e nyugalmat külső dolgokban keresik, és miként kell rákényszeríteni őket annak felismerésére, hogy

¹ Pascal: *Beszélgetés de Saci úrral Epiktétoszról és Montaigne-ről*, in: Pascal: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*, ford. Tímár Andrea, Pavlovits Tamás, Budapest, Osiris, 1999., 81. (A továbbiakban: Pascal: *Írások*.)

² Pascal: *Ceuvres complètes*, szerk. Jean Mesnard, Paris, Desclée de Brouwer, 3. kötet, 1991, 120.

³ Pascal: *Írások*, 94.

⁴ Pascal: *Írások*, 82

valójában rabszolgák és nyomorult vakok csupán”.⁵ A pedagógiai hasznossággal Montaigne sem marad adós: Pascal örömmel látja, „miként sebzi meg magát könyörtelenül saját fegyverei által a gögös ész, és [hogy] tanúja (...) e véres felkelésnek, melyben ember ember ellen támad, és amely egyenesen az állati természettel taszítja őt egy sorba abból az Istennel való közösségből, amellyel gyenge esze elveit követve szembefordult”,⁶ miközben elismeri, hogy Montaigne olvasása is hasznos lehet: „Montaigne viszont abban egyedülálló, ahogy megzavarja azok gögjét, akik a valódi igazságosság ismeretével kérkednek”.⁷ E két, az *ésszel összhangban* álló, tanítás ugyanakkor csak negatív módon fejthet ki hatást, amennyiben nem képesek arra, hogy „elvezessenek az igazi erkölshöz, hanem csak zavart okoznak a bűnökben”. Ha figyelembe vesszük, hogy Epiktétosz és Montaigne jelképezik a filozófiát, és a mennyei bölcsesség a teológiát, miként Pascal maga mondja,⁸ akkor egyértelmű szerep jut a profán bölcsességnek vagy a filozófiának: a tévedés megzavarása és elhárítása; és két jellemző határozza meg: negativitás és moralitás, mivel vagy a gög vagy a lustaság leküzdésére irányul.

Hogyan van ez a *Gondolatokban*, vajon Pascal ott is ugyanezt a szerepet szánja a profán bölcsesség képviselőinek? Az összehasonlítás lehetővé tesz egy első megállapítást: Epiktétosz és Montaigne továbbra is az *ad hoc* hivatkozási alap marad a filozófiai doktrínák szemléltetésére, de míg a *Beszélgetésben* úgy tűnt, hogy ezek kimerítik a különböző filozófiai álláspontokat, addig a *Gondolatokban* Pascal már négy szektát különböztet meg, amelyek kettesével kérlelhetetlenül szemben állnak egymással: egyrészt a sztoikusok és az epikureusok, másrészt a dogmatikusok és az akadémikusok, úgy hogy ez utóbbiakat leggyakrabban a pürrhonisták helyettesítik; a mérleg ettől egyértelműen negatívabb. A *Gondolatokban* ténylegesen már nem esik szó profán bölcsességről, hanem csak a „bölcsek” különböző figuráiról, akik közül távolról sem bír mind-egyik pozitív jelentéssel.

⁵ Pascal: *Írások*, 96.

⁶ Pascal: *Írások*, 91.

⁷ Pascal: *Írások*, 96.

⁸ „Bocsánatát kell kérnem uram – mondja Pascal úr de Saci úrnak –, amiért az ön jelenlétében egészen a teológiáig merészkedtem, ahelyett, hogy egyedüli témámra, a filozófiára korlátoztam volna magam”, Pascal: *Írások*, 95.

Itt újra találkozunk a bölcsek filozófusokkal: a *Beszélgetés*hez legközelebb álló leírás az A.P.R. címet viselő 182/430. töredékben⁹ szerepel, amely a filozófusokat két kategóriába sorolja: azok, akik] „azt képzeltették veletek, hogy hozzá [Istenhez] hasonlók és természeteteknél fogva egyformák vagytok velem”, és „lovat adtak kevélységetek alá”, és azok, akik látván „ennek az önhiűségnek a hívságát, egy másik szakadékba taszítottak benneteket, azt adván értésetekre, hogy olyanok vagytok, mint az állatok” (182/430). Ezek azok a jellemzők, amelyeket Pascal a *Beszélgetés*ben egyrészt Epiktétosz, másrészt Montaigne körébe sorol; ugyanakkor végül arra a következtetésre jut, hogy ezek a bölcsek egyáltalán nem ismerték az emberi igazságtalanságokat, ezért nem is tudták gyógyítani belőle az embert, így tehát hiábavaló Epiktétosz vagy Montaigne bölcsessége.

A 240/435. töredékben újra előkerül a már ismert ellentét annak hangsúlyozására, hogy miközben bizonyos bűnöktől távol tartanak, más bűnökkel terheli meg a lelket: „Akik ismerték az ember kiválóságát, azoknak nem volt fogalmuk romlottságáról; ezért elkerülték ugyan a tunyaságot, de közben a kevélység bűnébe estek; ha pedig felismerték természetük gyarlóságát, méltóságáról nem vettek tudomást: így ezek el tudták ugyan kerülni a hiúság bűnét, de csak úgy, hogy a kétségbeesés karjaiba vetették magukat” (240/435). Sőt, a 683/431. töredék a *Beszélgetés* egyfajta erőteljes szintézisének tűnhet, amelyben Epiktétosz „helyesen látta meg [az emberi természet] kiválóságának valóságos voltát”, és arra bátorította az embereket, hogy emeljék fel a fejüket, de mivel nem ismerte alantasságukat, az a kevés, amit megtanít nekik, nem teszi lehetővé, hogy kilépjenek állapotukból, és végül haszontalannak bizonyul.

Epiktétosz igazságossága a 133/467. töredék szerint „ostobaság” (*niaiserie*), bölcsessége, amelynek lényege, hogy megkülönbözteti azt, ami tőlünk függ attól, ami tőlünk független, megvalósíthatatlan, mivel nem veszi észre, hogy szívünk nincs a hatalmunkban. De azért Pascal elismeri, hogy Epiktétosz képes kivezetni a tévedésekből: „Epiktétosz így szól az emberekhez: 'Helytelen úton jártok'; megmutatja ugyan, hogy a helyes út más, de nem vezet el hozzá [Istenhez]” (172/466). A végső mérleg, amely a *Gondolatokban* tagad-

⁹ Pascal *Gondolatok* című művét Pödör László fordításában idézzük (Pascal: *Gondolatok*, ford. Pödör László, Budapest, Gondolat, 1978). A töredékek forrását két számozással jelöljük, az első a Philippe Sellier-féle kiadás számozása (Pascal: *Pensées*, éd. Ph. Sellier, Paris, Classiques Garnier, 1999), a második a Brunschvicg-féle számozás, amely megegyezik a magyar kiadás számozásával.

hatatlanul pozitív, írásmódjukat emeli ki, amely éppúgy Epiktétosz, mint Montaigne erőssége, és amely „a leghasználatosabb, ez férkőzik be, ez marad meg legjobban emlékezetünkben, s ezt a legkönnyebb idézni, mert kizárólag a mindennapi társalgásokból született gondolatokat tartalmaz” (618/18).

Így a pedagógiai funkciót, melynek lényege, hogy „megzavarja nyugal-
mukban azokat, akik e nyugalmat külső dolgokban keresik”,¹⁰ Pascal már nem tulajdonítja a profán bölcsesség képviselőinek. A szórakozás jelenségével foglal-
kozó töredékek, noha még tisztán áthatja is őket a sztoikus vagy inkább
montaigne-i szemléletmód, mégsem utalnak közvetlenül sem egyikre, sem má-
sikra, és ezért a végkövetkeztetések helyessége a végleges mérleg szempontjából
nem nyom a latban. Ami Montaigne-t illeti, nagyon is jól ismerjük Pascal kri-
tikus megjegyzését: „Micsoda ostoba szándék, önmagát akarja ábrázolni!” Leg-
többször negatív jelzőkkel illeti (mulatságos, hamis dilemmákat felállító stb.)
kivéve a 440/813. töredékben, ahol Pascal elismeri, hogy Montaigne helyesen
beszél a csodákról, de itt sincs szó az emberek gőgiének hatékony meginga-
tásáról.

Más bölcsék bemutatása pozitívabb: a 690/556. töredékben, amely az
Értekezés a természet romlottságáról címet viseli, ezt olvassuk: „A bölcseket, akik
azt mondták, hogy csak egy Isten van, üldözték”; majd néhány sorral feljebb
két név szerepel: Platóné és Szókratészé; nyilván az akadémikusok állították,
hogy egy Isten van, de bölcsességük mindig együtt jár a göggel.

Ám Pascal bemutatja nekünk más bölcsék figuráját is, akik valamilyen
módon magukba foglalják a bölcs filozófusokat: azok a bölcsék, akik a test
rendjéhez tartoznak, a képzeleti bölcsék (*sages par imagination*, ld. 78/82), akik
nem tisztán bolondok, hanem olyanok, akik bölcsnek képzelik magukat, és
akik egyébként, a képzelőerőnek hála, boldog bölcsék. „[A képzeletnek] meg-
vannak a maga örültjei és bölcsei; és nincs bosszantóbb, mint azt látnunk, hogy
vendégeinek sokkal teljesebb, sokkal tökéletesebb meglegedettséget nyújt,
mint az ész” (78/82). Ezekkel a bolondokkal van tele a világ, és elérik, hogy „az
is bolond legyen, csak éppen másként, ha valaki nem az” (u.o.). Itt az számít
bölcsnek, aki képes a világ elvárásaihoz igazodni, miként a rátermettek (*les
habiles*), egy hátsó gondolat alapján. Itt a bölcsesség nem jelent mást, mint
késpénznek venni a képzelet benyomásait, és ahhoz tartani magunkat, amit a
képzelet igaznak állít be.

¹⁰ Pascal: *Írások*, 96.

Végezetül a bölcs utolsó figurája, az igazi bölcséké, akik a *Bölcsesség könyvében* szembeszállnak az istentelennel, és ezért Isten örök bölcsességében részesednek:

A hitetlenek okoskodása a Bölcsesség Könyvében kizárólag azon alapszik, hogy nincs Isten. „Ha így áll a helyzet, mondják, akkor leljük kedvünket a teremtményekben.” De ez kényszermegoldás. Ám ha léteznék egy Isten, akkor nem jutottak volna erre a következtetésre, hanem éppen az ellenkezőre. Ez pedig a bölcsék okoskodása: „Isten létezik, tehát ne a teremtményekben leljük gyönyörűségünket. (511/479)

Ezek a bölcsék, akik telve vannak az isteni bölcsességgel ugyanazok, akik a tizenegyedik *Vidéki levélben* kinevetik az eszteleneket Szent Ágoston következő mondása szerint: „A bölcsék nevetnek az esztelenek fölött, mivel ők bölcsék, nem a saját bölcsességük folytán, hanem amaz isteni bölcsesség révén, amely gúnyolódik a gonoszok halála fölött”.¹¹ Ők az igazi bölcsesség letéteményesei, ami ugyanúgy szemben áll azoknak az istentelennel az esztelenségével, akik szívükben azt mondják, hogy Isten nem létezik, mint azoknak az istentelenségével, akik azt hiszik, hogy maguktól bölcsék.

Isten bölcsessége

A profán bölcsesség értékelése különbözik a *Beszélgetésben* és a *Gondolatokban*, éspedig azért, mert a *Gondolatok* töredékei a Bölcsességnek a jelenlétét, azaz Isten szavát idézik meg. Ez a bölcsesség fosztja meg minden igazságjellegétől az ember megismerésére vonatkozó emberi erőfeszítéseket. De Saci úrnak tartott beszámolójában ezeket a kísérleteket Pascal szembeállította a hittel: „a hit arra tanít minket, hogy ezeket különböző alanyokba helyezzük”, ám a hit úgymond ugyanazt a nyelvet beszélt, de szükségessé tette az elmondottak kiegészítését, és ugyanahhoz az erkölchöz vezetett volna, hiszen Pascal azt állította, hogy ha Epiktétosz tanítását összekapcsolták volna Montaigne-ével, akkor „a kettő ötvözésével egy tökéletes morálhoz jutnánk”.¹²

Ezzel szemben viszont teljesen más a profán és az isteni bölcsesség párbeszédének bemutatása a 182/430. töredékben, amely a hit tanításának fel-

¹¹ Pascal: *Vidéki levelek*, ford. dr. Rácz Péter, Budapest, Palatinus, 2002, 180.

¹² Pascal: *Írások*, 94.

vázolása helyett a Példabeszédek és a Prédikátor könyvének bibliai modellje alapján fejt ki Isten bölcsességének prosopopeiáját. Ez a bölcsesség teremtő bölcsességként ábrázolja magát: „Én vagyok az (...), aki teremtettelek benneteket” teljes összhangban a Példabeszédek könyvével: „Ott voltam mellette mint a kedvence, napról-napra csak bennem gyönyörködött, (...) s örömmel voltam az emberek fiai között” (Péld 8, 30-31). Majd pedig egyaránt elutasítja a profán bölcsességnek Isten és az ember megismeréséhez nyújtott hozzájárulását: „(...) hiába keresitek (...) magatokban (...) az igazságot és a jót. A filozófusok megígérték nektek, de nem tudták teljesíteni ígéretüket. (...) Egyedül én tudom veletek megértetni, kik vagytok.” (182/430). A 240/435. töredék megerősíti ezt a megállapítást, amikor szembeállítja az *isteni eredetű tudást* avagy a *mennyei világoosságot* azzal, amire a *földi bölcsesség* eljuthatott.

Van ugyanakkor a szövegeknek egy másik típusa is, amelyben a bölcsesség isteni attribútumként szerepel: ezek a 339/793. és a 761/460. töredékek, amelyek bevezetik a három rend elméletét. Ezekben egyáltalán nem találunk semmilyen antagonizmust a két ellentmondó bölcsesség között, hanem végtelen távolság választja el a valódi bölcsességet az egyik esetben a spirituális nagyságoktól, a másik esetben a tudósok tudományától. Jean Mesnard annak idején rámutatott e két szöveg hasonlóságaira és eltéréseire;¹³ jegyezzük meg, hogy a mi vizsgálódásunk szempontjából a bölcsesség a harmadik rendhez tartozik: a 339/793. töredék esetében a szeretet rendjéhez, a 761/460. töredék esetében pedig az akarat rendjéhez.

A 339/793. töredékben Isten bölcsessége azért láthatatlan, mert végtelen távolságra található; nincs szüksége rá, hogy elutasítson egy másik bölcsességet ahhoz, hogy megképződjön, máshonnan ered, magától Istentől: „A bölcsesség nagysága, amely mit sem ér, ha nem Istentől van, észrevétlen marad a test rabjai és a szellem emberei számára” (339/793). Pascal újra megerősíti ezt kiemelve „a bölcsesség nagyságait, melyek végtelenül nagyszerűbbek, mint a szellemiek” (u.o.).

A 761/460. töredékben, amely a három rendet a három vágyhoz közelíti, a harmadik rendet úgy írja le Pascal, mint az akarat rendjét: erre hivatkoznak „a bölcsek, [akik] az igazságosságot kutatják”. A szöveg kifejti, hogy a bölcsesség a dicsőség oka, de mivel egyedül Isten adja a bölcsességet, annak, aki

¹³ Jean Mesnard: „Le thème des trois ordres dans l’organisation des *Pensées*”, in: *Pascal, Thématique des Pensées*, Paris, Vrin, 1988, 29-55.

birtokában van, tudnia kell, hogy az Istentől jön: ez esetben teljesen igaz módon dicsőítheti magát: „(...) mert nem ismerhetjük el valakiről, hogy bölcsé vált, de mégis helytelen, hogy büszke rá; ez így igazságos. Ezért egyedül Isten tehet valakit bölcsé; tehát: *Qui gloriatur, in Domino gloriatur*” (u.o.). Ez a kifejezés Szent Páltól származik a Korintusiaknak írt második levélből. Ehhez a szakaszhoz fűzött magyarázatában Aquinói Szent Tamás emlékeztet arra, hogy Jeremiás egyik idézetéről van szó, és három lehetséges értelmezéssel szolgál:

Éz három módon magyarázható. Az első értelemben „*az Úr*” az a tárgy, amelyre az ember büszke, másképp szólva: hogy büszke arra, hogy birtokában van az Úr a szeretet és a megismerés által (v.ö. Jer 9, 22-23).¹⁴ A második értelemben az „*Urban*” azt jelenti, hogy Isten szerint; így dicsekszik az, aki dicsőségét az Istentől való dolgokba helyezi, és nem a rosszakba (...). Végül az, hogy „*dicsekszik az Urban*” azt is jelentheti, hogy figyelembe kell vennie, hogy dicsőségét Istentől kapja, és vissza kell vinnie mindazt Istennek, ami a saját dicsőségére fordul.¹⁵

Pál esetében a harmadik értelmezést kell előnyben részesíteni: az ember dicsőségét ugyanúgy Istentől kapja, mint ahogyan tőle kapja a bölcsességet is. Istentől kapja, és csak és egyedül Tőle, hogy megismerheti Őt, ez a pascali apológia teljes paradoxonja. A Megtestesülés tette lehetővé ezt a megismerést, mivel noha Krisztus értünk bűnné lett, „bölcsességünké, megigazulásunkká [igazságunkká], megszentelődésünké és megváltásunkká [is] lett”, ahogyan azt a *Korintusiakhoz írt első levél* megfogalmazza. Vincent Carraud jogosan emlékeztetett arra, hogy ez az egyedüli hely a páli szöveg-korpuszban, ahol a bölcsesség és az igazság együtt fordul elő.¹⁶

Istennek ez a bölcsessége kétarcú: van egy ószövetségi arca, ami *A bölcsesség könyvében* szerepel, és amelyben úgy nyilvánul meg, mint „az örök világosság kisugárzása, Isten fölségének szeplőtelen tükre és jóságának kép-

¹⁴ „Ezt mondja az Úr: Ne dicsekedjék bölcsességével a bölcs, ne dicsekedjen erejével az erős, ne dicsekedjen gazdagságával a gazdag! Aki dicsekedni akar, azzal dicsekedjék, hogy érti és tudja rólam, hogy én vagyok az Úr”, Jer 9, 22-23. (A bibliai szövegeket a Magyar Bibliatársulat fordításából idézzük: Magyarországi Református Egyház, Kálvin János Kiadó, 2002.)

¹⁵ Aquinói Szent Tamás: *Kommentár a Korintusiakhoz írt második levélhez*, X. fejezet, 3. kommentár.

¹⁶ Vincent Carraud: *Pascal. Des connaissances naturelles à l'étude de l'homme*, Paris, Vrin, 2007, 195.

mása”, valamin Isten Igéjének, Jézus-Krisztusnak az arca. Ez a második arc maga is inkább tekinthető Megtestesülésének vagy keresztre feszítésének misztériumában, Pál a Korintusiaknak írt második levelében ez utóbbit rajzolja meg mesteri módon. Márpedig a 339/793. töredékben felvázolt három rend struktúrájában a bölcsesség nagysága, amely a szenteket jellemzi, Jézus Krisztus bölcsessége, akit – Pascal felsorolása szerint – „életében, kínszenvedésében, (...), halálában, (...), titkon történt feltámadásában” (339/793) kell tekinteni, tehát a Megtestesülés és a Feltámadás misztériumában, anélkül, hogy a Kereszt misztériumát itt megnevezné. Isten bölcsessége, aki a meghalt és feltámadt Krisztus, olyan bölcsesség, amely nem az emberek bölcsességének ellentmondva jön létre, hanem végtelenül fölötte van annak, és radikálisan más.

Itt tehát Isten bölcsességének olyan békéltető bemutatásáról van szó, amely kívül esik az apologetikus célkitűzésen: stabilitása folytán a három rend struktúrája leíró jellegű, és nélküli a meggyőző szándékot.

A Kereszt bölcsessége

Ellenben Krisztus Keresztjének betörését, amely minden bölcsességet felszámolt, és amely minden bölcsesség helyére állíttatott, a *Gondolatok* azon töredékeiből kell értelmezni, amelyek a pascali tervet összegzik. A Bölcsesség más volt; Krisztus Keresztje viszont egyértelműen és erőteljesen kétségbe vonja a bölcsesség minden fajtáját: elsősorban a profán bölcsességet, ami bolondság Isten előtt, mint ahogy a Kereszt bolondság a pogányok szemében. Ezen a ponton a pogányok apostolát követi, aki elutasítja a beszéd bölcsességét:

Mert nem azért küldött engem Krisztus, hogy kereszteljek, hanem hogy az evangéliumot hirdessem, de nem bölcselkedő beszéddel, hogy a Krisztus keresztje el ne veszítse erejét. Mert a keresztről szóló beszéd bolondság ugyan azoknak, akik elvesznek, de nekünk, akik üdvözölünk, Istennek ereje. (1Kor 1, 17-18)

Pascal egyébként átértelmezi a bolondság/bölcsesség antagonizmusát, amikor ezeket az ellentmondásokat magának a vallásnak tulajdonítja: „Ellentmondások. Vallásunk bölcs is, esztelen is” (697/588), amit egy másik töredékben így magyaráz: „Ez a vallás, amelyik oly gazdag (...) csodákban; (...) ez a tudományban oly nagy vallás, miután élénk tárta minden csodáját és bölcsességét, elveti mindezt, és arra tanít, hogy nincs néki bölcsessége és jele, az övé csupán a

kereszt és az esztelenség” (323/587). Itt a vallás tanítását bölcséleti vonatkozásában illeti a *bölcsesség* névvel, hogy azt a kereszt elutasítsa; Krisztus keresztje nem csak a tanítás bölcsességét, a görögök törekvésének tárgyát ítéli el, ahogyan erre Pál emlékeztet a Korintusiaknak írt első levélben, de a hitről szóló tanítás bölcsességét is, amelynek tartalma a csodáké és a próféciaiké: „elveti mindezt, és arra tanít, hogy nincs néki bölcsessége és jele”. A kereszt elveti a csodák és a próféciaik bölcsességét, nem mintha ez utóbbi hamis lenne, hanem azért, mert nem hatékony a hit megteremtésében. Mint ahogy annakidején Jacques Maritain is hangsúlyozta,¹⁷ Pascalt az érdekli, ami a *hit szándékát* képes létrehozni, de sosem maga a hit. Ebből a nézőpontból erre egyedül az isteni beavatkozás képes, ami a leghatékonyabban a Keresztben nyilvánul meg. A 690/769. töredékben, amely a Sellier-féle kiadásban az *Értekezés a romlottságról* című hosszú töredék része, az apologéta a következőket írja: „A pogányok megtérítése a Messiás kegyelmének tartott fenn. A zsidók oly régóta harcoltak ellenük sikertelenül: mindaz, amit Salamon és a próféták mondtak róluk, hiábavaló volt. A bölcsek, mint Platon és Szókratész, sem győzhették meg” (690/769). A Messiás kegyelme bizonyos szempontból érvényteleníti a profán bölcsesség legkiválóbb teljesítményeit Platon és Szókratész személyében, a zsidó apologétikát Philónében, – noha tudjuk, hogy Pascal mennyi inspirációt szerezhetett tőlük –, és végül még a bibliai bölcsességet is, amelyet Salamon és a próféták testesítenek meg.

De ez az érvénytelenítés a bölcsek beszédét csak hatékonyságuk vagy hatástalanságuk szempontjából érinti: itt a *sikerességről* van szó. A hatékonyságuk csak negatív: a vallás bölcsessége elérheti, hogy „elítéljék azokat, akik nem vallásosak, de nem tudja elérni, hogy a vallásosak higgyenek”, és ezért csatlakozik Epiktétosz és Montaigne bölcsességéhez, akik rámutattak arra, ami téves anélkül, hogy képesek lettek volna megmutatni azt, ami igaz. Ha még kételkednénk abban, hogy a vallás bölcsességének effajta megkérdőjelezése részét képezné a meggyőzőerőnek, a következő töredék végkövetkeztetése végleg eloszlatja aggályainkat:

semmi (...) nem tehet képessé rá, hogy megismerjük és szeressük Istent, ezt csak a kereszt esztelenségének bölcsesség és jelek nélküli ereje érheti el, nem pedig e jelek erő [erény] nélkül. A mi vallásunk tehát esztelen,

¹⁷ Jacques Maritain: „Réflexions sur l'intelligence”, in: *Œuvres complètes*, 3. kötet, 1929-1932, Paris, Éditions saint Paul, 1985, 170.

ha az elégséges [hatékony] okot tekintjük, de bölcs, ha azt a bölcsességet tekintjük, amely előkészít rá. (323/587)

Az *erény* és az *hatékony ok* kifejezések itt az erő szemantikai mezejéhez, a meggyőzőerőhöz tartoznak.

Ugyanakkor Krisztus keresztje nem úgy szerepel, mint a bölcsesség inverze, vagy annak ellentéte, hanem sokkal inkább, mint annak meghaladása. A vallás nem azért esztelen, mert nem bölcs; először bölcs, másodsor pedig esztelen. De ez az esztelenség elfogadja a bölcsességet, és felemeli azt, és pedig azért, mert nem ugyanabból a rendből való. Erről tanúskodik ez a nagyon jellemző töredék: „A hitnek három forrása van: az értelem, a szokás és az isteni sugallat. Az egyedül ésszerű keresztény vallás nem fogadja el valódi gyermekeiül azokat, akik isteni sugallat nélkül hisznek” (655/245). Pascal három forrást különböztet meg: ezek nem ugyanahhoz a renchez tartoznak, mivel nem zárják ki egymást kölcsönösen. Sőt, itt még elég könnyedén meg lehet különböztetni a három rend sémáját is: a szokást, amely a test rendjére, a bizonyítékokat, amelyek az ész rendjére, és az isteni sugallatokat, amelyek a szeretet rendjére utalnak; az első egy hármasságot tart fenn, miközben jelzi azt az aránytalanságot, ami elválasztja az első elemből a másodikba vezető átmenetet a másodikból a harmadikba vezető átmenettől:

(...) nem azért, mintha [a keresztény vallás] elvetné az értelmet és a megszokást, ellenkezőleg; de lelkünket kell megnyitnunk a bizonyítékok előtt, s megerősödnünk bennük a megszokás révén, de az alázatosság cselekedeteivel kell befogadnunk az isteni sugallatokat, mert egyedül ezek képesek igazi és üdvös hatást elérni: *Ne evacuetur crux Christi.* (655/245)

Pascal ekkor a bemutatás két formája között ingadozik: az itt bemutatott és egy másik forma között, amely elhalasztva az elsőből a másodikba vezető átmenetet, nem figyel csak a másodikból a harmadikba vezetőre: a hármasság ekkor eltűnik egy ellentét, egy kettősség javára, ami ellentmondássá vált:

Vallásunk bölcs is, esztelen is. Bölcs, mert a legtudományosabb, és csodákban, jóvendölésekben a legmegalapozottabb stb. Esztelen, mert nem ez teszi, hogy beletartozunk; ennek következtében ugyan elítélik azokat, akik nem tartoznak bele, de nem tudja elérni, hogy higgyenek a beletartozók. A hitet a kereszt gerjeszti bennük, *Ne evacuata sit crux.* (427/588)

A két töredék tartalma nyilván azonos: mindig egyedül a kereszt a megmentő. De az első megközelítés egyfajta bevezetés a kereszt tanába, aminek joggal bölcsesség a neve: „A mi vallásunk tehát esztelen, ha az elégséges [hatékony] okot tekintjük, de bölcs, ha azt a *bölcsességet* tekintjük, amely előkészít rá” (323/587). A második megközelítés ezt elutasítja; az egyik meghaladja, miközben felvállalja, a másik meghaladja, miközben elutasítja.

Ebből pedig az a következtetés vonható le, hogy a bölcsesség nem győz meg. Lehet szemlélődés tárgya, de éppen ebben az esetben nincs, vagy nincs már meggyőznivalója.

Annak, hogy egyedül Isten lehet a meggyőzés hatékony oka, két alapja van: az egyik teológiai, mivel egyedül Isten beszél helyesen Istenről, a másik pedig az antropológia rendjébe tartozik. Ez utóbbiról Pascal Périer-hez írt egyik levelében beszél:

Mintha küldetésünk az igazság diadalra juttatása lenne, nem pedig maga a harc. A győzni akarás oly természetes vágyunk, hogy amikor az igazság diadalra hívásának álcájába burkolózik, a harcot gyakran saját győzni akarásunkkal azonosítjuk, és miközben azt hisszük, Isten dicsőségéért harcolunk, csak a magunk dicsőségét hajszoljuk.¹⁸

Előzőleg emlékeztettünk annak helyénvalóságára, hogy mindenki, amennyiben van rá készítetése, Istenben dicsekedjen és ne önmagában. Hiszen jogos, hogy a bölcsesség okozza a dicsőséget, de amikor az Istentől való bölcsességről van szó, vissza kell adni neki ennek dicsőségét.

Az érvénytelenít minden törekvést az emberi dicsőségre, hogy az igazságnak megvan a saját hatékonysága; tehát sohasem én, hanem egyedül az igazság győz meg. Természetesen nem vagyunk messze Szent Ágoston belső Mesterétől, amely Bossuet prédikációjának központi témáját képezi:

Ha meghalljuk ezt a beszédet, akkor azt fogjuk gondolni – mondja Szent Ágoston –,¹⁹ hogy senki sem taníthat minket, csak Isten; se az emberek, se az angyalok nem képesek erre: beszélhetnek nekünk az igazságról, gyakorlatilag ujjal is rámutathatnak; de egyedül Isten képes

¹⁸ Pascal levele Périer úrnak és asszonyának, 1657 tavasza, Pascal: *Írások*, 275.

¹⁹ Szent Ágoston: *De Peccat. merit. et remiss.*, lib. I, n. 37.

minket arra tanítani, mert egyedül ő világosít meg minket, hogy felismerhessük a tárgyakat.²⁰

Ugyanakkor Pascal mindenféle igazságnak, a szentnek vagy a profánnak is azt a meggyőző erőt tulajdonítja, mint amelyet Szent Ágoston tulajdonított a kegyelemnek: mert számára a Szentlélek által válik az ember az igazság hívévé. Úgy tűnik, hogy itt Pascal magában az igazság ideájában hisz.

(Varga Judit fordítása)

²⁰ Bossuet: *Second Sermon pour le 2e Dimanche de Carême sur la Parole de Dieu*, in: *Œuvres complètes*, éd. F. Lachat, Paris, Louis Vivès, 1882, 9. kötet, 124.